

Михайло Мінаков

«ПРОЕКТ ПЕРЕКЛАДІВ» І УКРАЇНСЬКИЙ АКАДЕМІЗМ

Ганна Арендт. *Становище людини* / Пер. Марія Зубрицька. – Львів: Літопис, 1999. – 255 с.

Юрген Габермас. *Структурні перетворення у сфері відкритості* / Пер. Анатолій Онишко. – Львів: Центр гуманітарних досліджень Львівського університету. – 2000. – 318 с.

Ганс-Георг Гадамер. *Герменевтика I. Істина і метод: Основи філософської герменевтики* / Пер. Олександр Мокровольський. – К.: Юніверс, 2000. – 453 с; *Герменевтика II. Істина і метод: доповнення, показачки* / Пер. Олександр Мокровольський. – К.: Юніверс, 2000. – 478 с.

Дейвіс Н. *Європа: історія* / Пер. Петро Тарашук. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.

Кант І. *Критика чистого розуму* / Пер. Ігор Бурковський. – К.: Юніверс, 2000. – 501 с.

Глобальний експеримент: Проект перекладів у 26 країнах світу

У 1996 р. Інститут відкритого суспільства – Європа (ІВС) розпочав культурний експеримент, до якого протягом наступних двох років долучилися національні Фонди Джорджа Сороса в 26 країнах. Мета цього експерименту – створити певну інформаційну базу в країнах колишнього Радянського Союзу, Центральної та Південно-Східної Європи, Центральної Азії і Монголії для уможливлення діалогу вчених-гуманітаріїв як поміж собою, так і з колегами на Заході. Така інформаційна база мала стати основою для відродження «Академії» як суспільного інституту, відповідального за ідеологічне розмаїття в культурі, а отже – за її відкритість. За Проектом перекладів (а саме так назвали цей експеримент) планувалося перекласти при-

близно однакові книги в приблизно однакові строки.¹ Першим важливим кроком Проекту стало укладання списку пропонованої до перекладу літератури. Він не був закритим, сюди можна було додавати назви книг відповідно до культурної ситуації в кожній з окремих країн, аби забезпечити Проектові підтримку національних наукових еліт. Проте основний склад списку залишався той самий, зберігаючи свою регулятивну роль.

Список охоплював декілька напрямів. До першого, і, мабуть найнепрактичнішого, було занесено твори класиків ліберальної думки (виявилось, що в більшості країн-учасниць Проекту ці класичні праці майже відсутні в перекладах національними мовами). Другий напрям – це твори сучасних соціологів, істориків, економістів, філософів і політологів, які мали забезпечити єдність класики з працями прикладного спрямування. Третій напрям найменувань здебільшого стосувався практичних навичок в управлінні недержавними неприбутковими організаціями, управлінні освітою, роботі з донорськими організаціями тощо. Нарешті, четвертий тип охоплював твори авторів з країн-учасниць експерименту. Таким чином, сукупність учасників перетворювалася на організований консорціум.

Локальний експеримент: становлення академічної традиції україномовного перекладу в умовах відсутності видавничої індустрії і занепаду освіти

Український Фонд Джорджа Сороса – Міжнародний фонд «Відродження» (МФВ) – брав участь у Проекті з 1998 року. Від самого початку експерименту Проект діяв в Україні надзвичайно активно, в першу чергу завдяки українським експертам. Спочатку згаданий список літератури піддавався сильній критиці: лібералізм далекий від уподобань наших науковців. Проте протягом майже трьох років реалізації Проекту критика змінилася на співпрацю: чи то уподобання змінилися, чи то результати Проекту позбавили критиків більшості аргументів.

Academia в Україні: від ізоляції до... ізоляції

Якщо подивитись на зміни інтелектуального ландшафту української гуманітарної думки впродовж останніх 10 років, то зайвий раз, і не без жалю, переконуєшся в геніальності Фрідріха Ніцше: всюди – вічне повернення. Інтелектуальна ізоляція радянських – українських – науковців, здавалося б, уже стала напівзабутим спогадом. Інтенсивні наукові обміни, навчання студентів за кордоном, потік іноземної літератури (тільки маленький фонд Сейбр ввіз до України і розповсюдив між 600 бібліотеками та інститутами 350 тис. англomовних книг), – усе це мало б свідчити, що ми стали частиною великого і знайомого досі лише за підручником з географії світу. Проте мусимо визнати, що великого впливу на ситуацію в академічному житті обміни й досі не справили: суспільні практики у цій сфері не змінилися; рівень освіти – і без того невисокий на початку 1990-х – гіршає щороку; наука збідніла вкрай; корупція інституціоналізувалася; бібліотеки залишаються байдужими до змін в обслуговуванні науковців, сповідуючи віру в контроль за інформацією; Академія наук та інші бюджетні системотворчі організації доживають (уже котрий рік) свої останні дні. Все це спричинює апатію серед більшості вчених, все виразнішою стає тенденція до ізоляції, але цього разу – вже через внутрішні, а не зовнішні причини.

Втім, сумна картина подекуди має і світлі плями. Стажування за кордоном, розвиток позадержавних асоціацій і забезпечена слабкістю держави приватна свобода науковців роблять свою справу. Несистемні, малотиражні журнали, нечисленні, але пристойні книги, спалахи дискусій на камерних семінарах, – усе це є, хоча й існує на узбіччі «фінансових потоків» українського академічного життя.

На цьому тлі діяльність Проекту перекладів в Україні виглядає феєриєю. Уже видано понад 60 книг, серед яких – твори Платона, Арістотеля, Фоми Аквінського, Кан-

та, фон Гайека, Арендт, Гадамера та багатьох інших авторів. Ще близько двох сотень на підході. Крім того, наслідком Проекту стали не тільки перекладені книги, але й створення українських шкіл наукового перекладу та плекання академічних видавництв, що можна вважати чи не єдиною ознакою системних змін в українському академічному житті.

Переклад: диво творення з нічого

На початку 1990-х науковий переклад в Україні був чимось незвичайним. Мабуть, ще пам'ятаючи часи «перекладу» творів Маркса та Енгельса з російської (sic!) на українську, десь у нетрях незліченних київських університетів народилася цікава книжечка: *Сучасна філософія. Хрестоматія* (1993). (Я не вставляю інформацію про видавництво, оскільки бачив перевидання цієї книги з назвами кількох різних видавництв.) Маленькі уривочки не найважливіших текстів десятка філософів ХХ ст. були перекладені з російської, хоча жоден зі згаданих філософів російською не писав. Абсурдність видання не помічалася: під кожним уривочком стоїть ім'я перекладача. Мало того, я бачив на власні очі, як один з перекладачів гордовито дарував хрестоматію із власним підписом захопленому професорові, й обидва залипилися вкрай задоволені.

Цей маленький приклад добре висвічує загальну ситуацію тих років, коли вже стала загальнозрозумілою потреба у знайомстві з творами західних інтелектуалів, а російські видавництва цієї потреби не задовольняли. Відсутність наукових перекладів по-українському була особливо разючою на тлі успіху українських перекладачів художніх творів, що гуртувалися навколо часопису *«Все-світ»*. А коли є попит – то, у разі відсутності якісного товару, пропонується сурогат.

Упродовж 1993-1995 рр. перекладів було небагато: можливість писати й друкуватися відволікала гумані-

таріїв від невдячної перекладацької праці. Але саме тоді організувалося видавництво «Основи», яке й досьогодні є провідним у сфері перекладу. Думаю, діяльність «Оснoв» ще чекає на свого дослідника, я ж обмежуся тим, що зауважу: власне «Основи», завдяки ініціативі покійної Соломії Павличко, поклали початок київській школі наукового перекладу.

Особливість цієї, ще не зовсім оформленої, школи полягає в тому, що до перекладання сміливо залучаються талановиті перекладачі художніх текстів, або фахівці у котрійсь із дисциплін зі слабким знанням української мови (а іноді й мови оригіналу). І в тому й у другому випадку роль редактора значно зростає. Невдалий переклад зазвичай зумовлений недоліками редакторської роботи, і навпаки – успішний переклад завдячує тандему перекладача і редактора. Варто додати, що поступово навколо групи «літніх» перекладачів з'явилася молодь, яка не має досвіду в художньому перекладі, що, проте, не зняло потреби в істотному науковому редагуванні. До специфіки київської школи перекладу можна додати намагання дотримуватись норм літературної української мови й активне використання російськомовних перекладів, коли такі є (завдяки цьому київські перекладні тексти «зрозуміліші» киянам, одеситам та харків'янам, ніж, скажімо, видання львів'ян). Крім того, київські перекладачі мало пов'язані з університетами та академічними інституціями: крім «Оснoв», вони гуртуються навколо видавництв «Юніверс», «Дух і Літера» та ще кількох, котрі беруть активну участь не лише в реалізації Проекту перекладів, але й співпрацюють з іншими, менш масштабними видавничими проектами (наприклад, проєкт «Г. Сковорода» Французького посольства, програми Inter Nationes та USIS тощо).

На сьогодні київська школа – не єдина. Найвиразніше заявила про себе школа західноукраїнська, або львівська, де більшість перекладачів – випускники Львів-

ського університету – мають добрий філологічний вишкіл. Такі перекладні тексти, як «Становище людини» Ганни Арендт та «Структурні перетворення у сфері відкритості» Юргена Габермаса свідчать, що у Львові, як і в Києві, вже намітилося об'єднання молоді з професіоналами. Чимало зусиль до цього доклала Марія Габлевич – директор Центру гуманітарних досліджень при Львівському університеті, яка, за підтримки Інституту відкритого суспільства, організувала роботу літньої школи перекладачів.

Український видавець як (не)культурний герой

Українському академічному перекладові як культурному феномену багато чого бракувало і бракує, але головною проблемою залишається нестача освічених видавців. Більшість із виданих у 1994-1999 рр. перекладів треба буде через кілька років перевидавати, і то не стільки через малий наклад, скільки через попит на вищій академічній рівень. Звичайно ж, книги, які виходять у світ сьогодні, користуються увагою – ба, навіть повагою. Адже ці класичні тексти звучать українською мовою вперше, тож професура й студенти поспішають придбати їх (ясно, коли дозволяє ціна) для своєї роботи. Проте академічна книга має відповідати певному стандарту: містити пояснення перекладача щодо перекладу основних термінів, словничок, розгорнуті іменні та предметні покажчики, вивірені посилання та інші речі, які є плодом спільних зусиль перекладача і редактора. Організувати ж таку працю може лише видавець, котрий знає, що таке академічна книга.

Ще одна суттєва прикмета останньої – наукове редагування. Науковий редактор несе не меншу відповідальність за переклад, ніж перекладач. Вступне слово, численні примітки, додатки у вигляді текстів-тлумачень інших авторів стосовно основного тексту, бібліографічні покажчики – все це є завданням науковця. Знайти такого

редактора – відповідальність видавця (про яку більшість з них, судячи з сьогоденної продукції, і не здогадується).

Згадане вище – це навіть не вимоги, а власне те, що дозволяє говорити про книгу як про академічне видання. Коли проглянемо перекладні видання останнього року, то потреба брати в лапки слово «академічний» бодай для частини перекладів відпаде. Для порівняння: навіть найкращі видання 1996 р. нагадували школярську роботу, зроблену з ентузіазмом, але без належного вміння. Коли говориш про ці речі з редакторами чи перекладачами, вони лише сумно розводять руками. Дійсно, більшість зауважень слід переадресувати видавцю. Саме він – менеджер і комерсант – мусить зрозуміти: на ентузіазмі «перших видань» можна якийсь час протриматись, але видатки, яких уникають сьогодні, перетворяться у надвидатки завтра.

Дві революції в межах одного проекту: (не)очікуваний прогрес

Дослідження Інституту Еккерта свідчать, що життя перекладу класичного твору – 20 років. Зазвичай книга починає «працювати» лише на другий-третій рік після виходу в світ, бо потрібен час на її продаж, прочитання і реакцію критиків чи прихильників. Тому від Проекту перекладів швидкого ефекту не чекали, розраховуючи на перші результати за 5 років після запровадження, тобто для України – у 2003 році. Основних же наслідків можна чекати пізніше – в 2010-2015 роках. Саме тоді тексти перекладів будуть настільки критиковані, що виникне потреба перекласти їх заново; саме тоді студенти, які навчалися за цими книгами, перетворяться на викладачів і чиновників від науки в 26 країнах. Далі, звичайно, – за обставинами, але «просвітницький замах» на існуючий академічний лад все таки зроблено. Як казав перший-останній президент СРСР: «Процес пішов!»

Однак три книги, видані за останні 12 місяців, на мою думку, вже зараз безпосередньо впливають на стан гуманітарних та суспільних дисциплін у нашій країні.

**Критика чистого розуму:
творення української філософської мови**

2000-й рік в історії української філософії колись відзначатимуть передовсім як рік першого перекладу *«Критики чистого розуму»* Канта. Фактично, сталася маленька революція. Ми вже давно звикли до того, що редактори гуманітарних і суспільних часописів говорять різною мовою з авторами, навіть коли й ті, й другі вважають її українською. Суперечки стосуються переважно не того, чи правильно вжито термін, а того, чи правильно його переклали з російської. Оскільки філософська проблематика авторові цих рядків найближча, то згадаю філософський «сіболет». Протягом трьох років я сумлінно збирав відповідники до одного й того ж самого поняття: *Verstand*. Російською мовою ще в XIX ст. його було перекладено як «рассудок». І хоча потім хіба лінивий не критикував недоліки перекладу цього надзвичайно часто вживаного поняття, воно так і залишилося «рассудком» – така вже природа термінів, які прагнуть однозначності й усталеності. Революція 2000 р. полягає в тому, що добра сотня філософських термінів врешті знайшла своє усталення. *Verstand* – це вже не розсуд, не глузд, не розуміння – це розсудок, подобається вам це чи ні.

Це – тільки частковий приклад, який показує, що в нашій академічній сфері нарешті виникають острівці стабільності й чіткості. Легітимно заперечити переклад І. Бурковського може тільки інший переклад, а він у найближчі 10-20 років не з'явиться. Поява такої академічної стабільності – це ствердження інтелектуальної класики на ґрунті української культури. Феномен класичного полягає у його повсякчасній актуальності для подій у культурі. Філософ-

ська, історична, соціологічна думка має тепер безпосередній доступ до класики, а отже – запущено механізм відтворення у сфері наук про дух. Цей механізм вимагатиме не тільки звернення до класичних текстів, але й поповнення класики новими, автохтонними по відношенню до тубільної культури творами. Цей механізм також вимагатиме постійної кореляції з подіями в інших культурах. У такий спосіб долається ізоляція суспільної думки, культурний досвід стає поширюваним.

Істина і метод: ляпас українській гуманітарній думці сьогодення

Видання двох томів *«Істини і методу»* Гадамера стало подією, більшою за українські масштаби. На благословенній землі Петрівки росіяни досить активно купують цей твір, і є за що. В українському перекладі немає купор і є другий том, чого бракує в російському перекладі даної праці, зробленому ще за радянських часів. Але головне значення цієї книги, на мою думку, полягає в іншому. Якщо класичні тексти овіяні ореолом геніальності покійних творців, то *«Істина і метод»* – плід інтелекту нашого сучасника. Видання цієї книги – відвертий ляпас методологам гуманітарних наук в Україні. Як виглядає рафінована думка філософа-сучасника на тлі українського інтелектуального письменства, перепрошую на слові? Бідність наших студій стає ще більш очевидною в світлі того факту, що поява книги Гадамера залишилася майже не поміченою науковим істебллішментом, заклопотаним виданням чергових томів, де в назві обов'язково присутні три слова: еліта, шлях і національне. Сподіваюся, що інтелектуальна провокація, якою було видання *«Істини і методу»*, дещо зменшить національну самозаклопотаність українських фаустів.

* * *

Підсумовуючи, повторю: виразніші наслідки Проекту перекладів – у майбутньому. І не треба бути провидцем, аби сказати, що поява критичної маси зарубіжної класичної та сучасної думки в Україні не залишиться без уваги. Подразник – сильний, середовище – надчутливе. Проблема лиш у тому, до чого приведе наша увага, наша чутливість? Чи зможемо ми гідно відповісти на цей виклик?

¹ *Проект перекладів Міжнародного фонду «Відродження»*: опис Проекту, список рекомендованих до перекладу та список виданих за Проектом книг знаходяться на веб-сторінці МВФ за адресою: http://www.irf.kiev.ua/ukr/programs/inf_pr/transl/index.html